

**ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
І МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ЕКОЛОГО-БОТАНІЧНИХ ПОНЯТЬ)**

Дніпропетровський національний університет

Аналізуються явища різного розуміння термінів, приклади милозвучності та немилосвучності у назвах об'єктів рослинного світу. Задачі, що виникають, можуть розв'язати наукові колективи лінгвістів та спеціалісти конкретних наук.

Ключові слова: українська наукова термінологія, еколого-ботанічні поняття.

L. P. Mytsyk

Dnepropetrovsk National University

**PROBLEMS OF UKRAINIAN SCIENTIFIC TERMINOLOGY AND POSSIBLE WAYS OF
THEIR SOLUTION (IN TERMS OF ECOLOGICAL-BOTANIC NOTIONS)**

The cases of variant reading of terms, examples of euphony and cacophony in names of objects of plant kingdom are analyzed. These problems could be solved by scientific groups of linguists and specialists of specific sciences.

Keywords: Ukrainian scientific terminology, ecological-botanic notion.

Проблеми вживання українських термінів у науковій роботі та в навчальному процесі вищої школи обумовлені декількома причинами. Перша з них має загальнонаукове походження, оскільки пов'язана з «термінологічним вибухом» (Даниленко, 1977, с. 93) та «інформаційним вибухом» (Шеляг-Сосонко, 2001, с. 49) як наслідками сучасного розвитку людських знань. Проте час, що сплинув після першої з цих констатацій, показав її вірність лише в приблизному вимірі. Такий висновок міг з'явитись у результаті вивчення реалій у відносно короткий проміжок часу. Вибух у прямому розумінні означає різке, поштовхоподібне, а головне, одноразове вивільнення енергії і з нею викид великої кількості речовини, яка в результаті цього переходить в іншу форму. У дійсності у фаховій літературі кінця ХХ – поч. ХХІ ст. лише продовжувалось звичайне, очікуване, неодмінне термінотворення, пропорційне за своїм обсягом прогнозованому прогресуючому зростанню обсягу наукових знань та загальної інформації без ознак спаду їх інтенсивності. Огляд цього процесу – самостійне складне дослідження. Тому тут лише зазначимо, що він торкнувся всіх без винятку галузей науки і явив собою складний, небувалий досі за ясністю потік словесних винаходів. В одних випадках пропонувані терміни супроводжуються більш або менш детальним їх аналізом, обґрунтуванням необхідності, доречності та напрямку вживання, в інших – міститься мінімальна характеристика їх сутності або вони вклинюються в канву оповіді без спеціальних пояснень як такі, що впливають із змісту публікації у статусі само собою зрозумілого. Незалежно від способу та ступеня обґрунтування, більшість нововведень відповідають призначенню і зрозумілі читачеві. Проте існують і проблеми, про які – нижче.

Друга причина термінологічних проблем має галузеві корені. Вона полягає переважно в способі методологічного освоєння понять та в їх класифікаційному співвідношенні. Це характерно, наприклад, екобіоморфології, де, на думку авторитетних спеціалістів, принаймні до другої половини ХХ ст. утворилась ситуація, що характеризувалась як «термінологический хаос» (Голубев, 1968, с. 1992), або, як висловився інший учений, «полнейший хаос» у термінах і поняттях (Алеев, 1986,

с. 9). Існує також «путаниця в терминології», яка стосується природного довкілля та екології (Ситник, Вассер, 1996, с. 30). На цьому ж наголошує М. А. Голубець (1997, с. 138), привертаючи увагу до «дивовижних термінів», що трапляються на сторінках наукових праць обговорюваного змісту.

Третя причина існуючих проблем має суто українське походження. Вона породжена обмеженістю використання української мови в науковому та навчальному процесах принаймні до 1991 р. Загальне уявлення про це може дати, наприклад, стаття К. М. Ситника (1993) та чимало інших публікацій (Панько та ін., 1994; Гамалія, 2003 та ін.).

Не обговорюючи підгрунтя негараздів, пов'язаних з третьою причиною (це – об'єкт вивчення переважно історичної науки), зазначимо: ситуація вимагає якнайшвидшого розв'язання задач, що виникають, адже чим пізніше в ході наукового пізнання та навчального процесу ліквідуються непорозуміння, тим вища ймовірність негативних наслідків (і вони вже є!). Це тим паче небажано і неприпустимо, що «неопределенность и многомысленность терминологии не только затрудняет поиск наиболее правильных решений, но иногда исключает даже самую постановку проблемы в достаточно ясной форме» (Сидоренко, Таванец, 1973, с. 9). Література дає велику кількість прикладів термінологічних розбіжностей та неузгодженостей, які мають неабиякий негативний вплив на наукову діяльність та навчальний процес, але покажемо лише наступні факти та зазначимо, що про них та про деякі пропозиції уже повідомлялось у найстислішому викладі (Мицик, 1993).

Слово «кущ» розповсюджене та звичне настільки, що, здається, повинно бути цілком зрозумілим і мати тільки одне тлумачення. Але це зовсім не так. За Словником української мови (1973, с. 425), воно має значення

1. Низькоросла дерев'яниста рослина, гілки якої ростуть майже від кореня.
2. Скупчення рослин, стебла яких ростуть від поверхні ґрунту пучком.

Зауважимо, проте, що, по-перше, куш утворюють не тільки і не стільки (в кількісному показнику рослинних видів) дерев'янисті рослини, скільки трав'янисті. По-друге, низький зріст мають не тільки представники кущової (чагарникової), а й інших життєвих форм при їх дерев'янистій природі: напівкущової, кушикової, напівкушикової, у певних умовах – і деревної. По-третє, гілки «ростуть майже від кореня» не тільки у кущів, а й в інших категорій рослин дерев'янистої належності. Наприклад, у видів роду липи (*Tilia L.*), клена (*Acer L.*), в'яза (*Ulmus L.*), тополі (*Populus L.*), сливи (*Prunus L.*), яблуні (*Malus Mill.*), вишні (*Cerasus L.*), горобини (*Sorbus L.*), білої акації (*Robinia pseudoacacia L.*) і т. ін.

Куш відрізняється від інших життєвих форм рослин тим, що 1) доросла особина багаторічних видів не має центрального (головного) стовбура (стебла), або він мало виявлений, 2) розгалуження першого порядку локалізовані близько одне від одного та від поверхні ґрунту, 3) у більшості видів надземні пагони мають переважно вертикальну орієнтацію (на відміну від тих, що стеляться).

Скупчення таких утворень дерев'янистого походження у вигляді зарості здебільшого називають чагарником. Проте поділ понять «куш» та «чагарник» витримується не завжди чітко, чому є чимало прикладів (Липа, 1977, с. 21, 134, 184; Вакулук, 1989, с. 74, 139, 153). Це й не дивно, оскільки навіть Біологічний словник (1974, с. 258) згадані терміни («куш» та «чагарник») подає як синоніми. Словник української мови (1973, с. 425) їх розрізняє, але найменування «куш» відносить все ж і до скупчення таких рослин.

Певно, у терміна «куш» існують дві дихотомічно розгалужених низки споріднених назв. У першій з них є абсолютно чітке розмежування понять, які вони означають, у другій – їх застосовують без ясного поділу, через що вони лише частково мають значення синонімічного ряду. При цьому маємо на увазі не тільки нормативні слова, а й діалектні. По-перше, тому, що «в местных говорах чаще встречаются ... древнейшие явления» (Березин, 1976, с. 144), а по-друге, тому, що «сукупність усіх існуючих назв однієї рослини можна розглядати як єдине ціле, як семантичне поле одного поняття» (Шамота, 1985, с. 7) і, отже, дає змогу побачити

тонко помічені народом різноракурсні особливості конкретного поняття, які можуть бути допоміжними або й важливими для відповідного аналізу.

Перша зазначена вище низка відбиває поняття про зарості кущистих рослин: нормативні загальноприйняті «кущ», «чагарник», але також рідше вживані «чагар» (Біологічний словник, 1974, с. 521; Словник української мови, 1980, с. 262), «деррина» – колючий чагарник (Грінченко, 1907, с. 371), «джермори» – густий чагарник (Етимологічний словник ..., 1985, с. 51), «реміза» – «зарості чагарників, де ховається дичина» (Вакулук, 1989, с. 153). Друга низка слів стосується конкретного куща однієї особи: «кущ», а також «корч» (Словник української мови, 1973, с. 302), «крак», «кряк» (Етимологічний словник ..., 1989, с. 115). Про трав'янисті рослини говорять ще й «купина» (Словник української мови, 1989, с. 147), «дернина», «дерновина» (про колізії двох останніх – нижче). Зазначають, крім того, замість «кущистий» ще й «рунистий» та «врунистий» (Російсько-український словник, 1968, с. 609), хоч Словник української мови (1971, с. 761) ці слова пов'язує з поняттям про кущ не як з об'єктом, а як з процесом кушіння і, отже, за своєю сутністю не з структурною, а з функціональною ознакою.

Орієнтиром для тлумачення терміна «кущ» могла б бути його історія. Однак в Етимологічному словнику ... (1989, с. 171) йдеться лише про походження слова «кущ» від давньоруського «кусть». Але в статті про останнє є тільки зіставлення його з литовським аналогом та вказівка: «Вважається також утворенням з префікса *ku* і кореня *sto* («стояти»)). Як бачимо, зміст цих текстів не дає підстав для висновків про глибоку етимологію обговорюваного терміна і, отже, про одвічне (первісне) розуміння сутності поняття. Словник лише запрошує до подальшого аналізу в напрямку виявлення лінгвістичної взаємодії згаданих морфем («*ku*» і «*sto*») і можливих понять, що переховуються за цими символами та ефектом їх об'єднання.

Існують також нез'ясованості і в термінах, що стосуються найменування конкретних рослин та їх сукупності. Наприклад, за Словником української мови (1979, с. 85, 92), «терен» – назва «колючого куща родини розових», а «терник» – «зарості терну». З українського етимологічного словника неможливо виявити первісне розуміння цього поняття, оскільки книга зі словами на літеру «т» ще не надрукована і якщо будуть збережені існуючі темпи друкування (перший том із семи запланованих вийшов у 1982 р., другий – у 1985 р., третій – у 1989 р., четвертий – у 2003 р., наступні – до цього часу не видані), то необхідний довідник у повному обсязі побачать наші нащадки не раніше 2045 року! Російський етимологічний словник повідомляє, що «терен» – слово праслов'янського походження, за етимологією – «колючий». Цей же посібник дає аналоги – стародавньоіндійські (*trnati* – «пронизує», «прокальває», *trnam* – «былинка, трава») та німецький (*Dorn* – «шип, колючка») і вказує на можливу спорідненість зі слов'янським «стерня» (Цыганенко, 1989, с. 423, 424).

До такої, хоч і не повної, але все ж ясності додаються такі невизначеності. Словник української мови (1979, с. 85, 92) подає ще й слово «тернина», але з зауваженням: «те саме, що й терен». А коли так, то, об'єднавши показану цим же посібником деталізацію понять, що означені двома останніми термінами, маємо такі підсумки. Вони (слова «терен» і «тернина») в рівній мірі означають 1) «кущ» терну, 2) «плоди цієї рослини», 3) «окрему колючку, шпичку такої або іншої колючої рослини» (с. 85), 4) «гілку цієї рослини», 5) «одну окрему ягідку цієї рослини» (с. 92). Не сказано лише, чи означає якесь із цих слів частину тернового куща, декілька гілок разом, усі колючки будь-якої чи конкретної гілки або скупчення кущів (терновий чагарник). Адже в деяких літературних джерелах останнє утворення якраз і називається або «терном», або «терниною». Саме таке впливає з сюжету про те, що козаки, діставшись від Азова до «річки Самарки», в'їжджали в «терни» та в «байраки» (Втеча ..., 1976, с. 62, 66), чи з тексту про можливість (і реальні події) «ховатись у різних хащах, тернинах, чагарях, байраках» (Яворницький, 1990, с. 7). Це фрагменти народної творчості та історичного матеріалу початку ХХ ст. Але й в другій його половині «терник» і «тернина» показують як синоніми при перекладі з російського «терновник» (Русско-украинский словарь, 1962, с. 732). Автори Нового

Російсько-українського словника мають іншу думку. У цьому ж перекладі «тернина» як синонім слова «терник» ними відкидається зовсім (Новий російсько-український словник-довідник, 1999), хоч обсяг посібника за кількістю слів у 3,3 рази більше щойно згаданого. Додамо, що Словник української мови (1979, с. 93) подає ще й слово «тёрня» із застереженням: «те саме, що терні».

У вузькофахових ботанічних публікаціях теж існують розбіжності у найменуванні обговорюваного поняття: деякі автори замість «терник» вживають слово «терняк» (Висоцький, Бельгард, 1938, с. 163, 169, 171; Гелюта та ін., 2002, с. 31). Можливо, цей термін з'явився під впливом російськомовних ботанічних публікацій XIX ст. І. Я. Акінфієв, наприклад, для назв рослинних об'єктів «старался выбирать слова, наиболее употребительные в литературе, затем в народной речи» (Акинфиев, 1889, с. 140-142, 145). Певно, саме тому він зазначав, що російське «терновник» – «по местному терняк или дерезняк», але в тексті вживав їх як синоніми і почергово писав «терновник», «терняк», «терн», «терен». Напевно, не обійшлося тут і без іншого впливу, про що свідчить сам автор: у термінологічному відношенні йому «некоторую помощь оказал местный этнограф Ив. Ив. Манжура» (Акинфиев, 1889, с. 210).

Проте засвідчено, що принаймні на сході Дніпропетровської області, де розташований Дібрівський ліс, описаний в цитованій вище статті Г. М. Висоцького і О. Л. Бельгарда (1938), і де, за І. Я. Акінфієвим, найбільше збереглося терників з ознаками первісного ботанічного складу, називають і називали їх (у тому числі й ті з місцевих жителів, що народилися в XIX ст.) тільки терником. Певно, саме так говорять і в Кіровоградській області, про що можна думати, спираючись, наприклад, на автобіографічний твір Г. Д. Гусейнова (1999, с. 244). Зазначимо, що й Словник української мови (1979, с. 92) подає лише «терник». Останній посібник (с. 85) вживає слово «терен» і з наголосом на друге «е», та воно вже має інше значення: «місцевість, територія».

Є невизначеності й щодо слова «дерен» та його похідних, про що детальніше вже говорилося (Мыцьк, 1987, 2001). Більшість авторів означають ним разом з приземним трав'янистим шаром верхній (найвищий) горизонт ґрунту, найгустіше пронизаний і скріплений корінням багатьох рослин. Проте цей рослинно-ґрунтовий об'єкт називають ще й словом «дерн» (Малиновський, 1980, с. 159), а відповідну структуру однієї трав'янистої особини – «дернина» (Флора ..., 1935, с. 205; Визначник ..., 1965, с. 74), інколи вживаючи його замість слова «кущ». До особини відносять також термін «дерновина», звідки й похідне «дерновинні» рослини (Ткаченко, 1981, с. 85). Але коли «кущ» означає відповідну будову рослинної особини, то «дернина» («дерновина»), як уже було доведено (Мыцьк, 1987), включає й розуміння закінченої або можливої дії, що виходить з поняття «дерен», оскільки воно має одвічне значення «зідране», «відіране» (в основі – дієслово «дерти», «драти»). Стосується останнє («дерен») лише трав'янистих рослин.

Багаторічні злаки з однаковим за своєю будовою компактним кушем називають «щільнокущовими», «щільнодернинними», «щільнодернистими», «щільнодерновинними». Ще більша кількість найменувань накопичилась для означення групи тих рослин, які мають дифузний кущ. У різних авторів вони – «нешільнокущові» (Малиновський, 1980, с. 80), «рихлокущові» (Голубець та ін., 1990, с. 11), «нешільнодернинні» (Рослинність ..., 1973, с. 233), «рихлодернинні» (Зиман, Ловеліус, 1990, с. 44), «рідкодернинні» (Флора ..., 1935, с. 194), «рихлодернисті», «пухкодернисті» (Визначник ..., 1965, с. 87, 90). Словник української мови (1977, с. 545) указує лише «рихлокущовий», а Російсько-український словник наукової термінології (1996, с. 465) – тільки «нешільнокущовий». Крім названих вище тлумачення і застосування, слово «дернина» вживається як діалектне для назви «вовни молодих ягнят» (Етимологічний словник ..., 1989, с. 469).

Існують деякі термінологічні проблеми і в ботанічній номенклатурі. Це стосується відповідності українських назв рослинних видів та родів латинським аналогам, традицій слововживання та увлечення про конкретні рослини, української милозвучності найменувань тощо. Матеріали визначника вищих рослин України (Определитель ..., 1987) свідчать про незграбність деяких слів, що взяті за певні назви,

кострубатість та незручність аж до неетичності при користуванні в усному навчальному процесі. Ось лише деякі приклади найменувань видів із зазначеного вище посібника: блошниця дезинтерійна, верблюдка лиса, водяна чума канадська, водянка гермафродитна, гадючник оголений, геліосперма тасмна, гімноспермій одеський, дивина тарганяча, жостір проносний, зозуліні сльози яйцевидні, клопогін європейський, льон проносний, лисохвіст мишачехвостиковий та лисохвіст піхвовий, лобода вонюча та лобода смердюча, мишачий хвіст малий, роман собачий, фізосперм корнубійський, чебрець блошиний, юрінея брудна та ін. Навіть одна з цих назв (крім інших негативних наслідків їх застосування) може спровокувати тимчасовий безлад у навчальному процесі студентської групи, зважаючи на активність, багату фантазію та образне мислення і уявлення, що особливо характерні людям молодого віку. Зазначений перелік доповнює цілий розсип назв родів, нетрадиційних і незвичайних для української вимови та з низькою гармонійністю (безпосередній збіг голосних, а особливо приголосних, що нетипово для українського мовного ладу): анакамптис, белардіохлоа, дендрантема, клімакоптера, псефелус, птілостимон, тетрагонолобус, фімбристиліс, центрантус і т. ін. Маючи безмежні мовні можливості, зберігати в офіційному обігу наведені приклади некоректно, а враховуючи специфіку навчального процесу – незручно і непедагогічно.

Звернімо увагу і на ту обставину, що автори цитованого вище посібника (Определитель ..., 1987, с. 58) чомусь зовсім викинули з викладеної ними української номенклатури назву «берест» (можливо, через технічну помилку) як традиційний синонім назви «в'яз граболистий» (*Ulmus carpinifolia Rupp. ex G. Suckow*). Такий же демарш учинено проти білолозу (зберегли тільки назву «верба тритичинкова, *Salix triandra L.*), верболозу (верба п'ятитичинкова, *S. pentandra L.*), шелюжка (верба розмаринолиста, *S. rosmarinifolia L.*). Вони, проте, мають визнану глибоку традицію вживання, у тому числі в класичній літературі. У віршованому творі, датованому ще 1860 роком, читаємо: «Пишається калинонька, Явір молодіє, А кругом їх верболози Й лози зеленіють» (Шевченко, 1980, с. 561, 562). У 1906 р. С. Ф. Черкасенко (1991, с. 60) увів назву одного із згаданих вище видів у текст, який, піднявшись до рангу чи не найвизначнішої української народної пісні, не в останню чергу і через цю обставину (вживання слова «верболіз») і сьогодні вражає своєю образністю, правдивістю та мелодійністю: «Тихо над річкою в ніченьку темную, Спить зачарований ліс, Ніжно шепоче хтось казку таємную, Сумно зітха верболіз». Ці назви (білоліз, верболіз, шолужок, або «шелюжка») увійшли у вузькофахову літературу (Визначник ..., 1950, 1965) і збереглися у деяких виданнях до останнього часу (Кучеревський, 2004, с. 58, 59).

Зазнала «репресії» замовчуванням і матіола (левкой довгопелюстковий, *Mattiola longipetala (Vent.) DC.*), хоч про неї українці навіть співають пісні, разом прославляючи ім'я видатного вченого Маттіолі, одного з «батьків» ботаніки епохи Відродження. На таке ж співчуття заслуговують ганус (аніс звичайний, *Anisum vulgare Gaertn.*) та чорнобиль або чорнобильник (полин звичайний, *Artemisia vulgaris L.*) – вони і народні, і літературні.

Традиційні назви деяких рослин у ролі синонімічних означень представників бінарної номенклатури настільки звичні, пристойні, милозвучні, що є цілком доречним, обґрунтованим і корисним їх збереження в офіційному обігу. Приклади позитивного ставлення до зазначених одиниць показали самі укладачі Определителя ... (1987), які в довіднику залишили такі назви: алича (слива розлога, *Prunus divaricata Ledeb.*), безсмертник (цмін приквітковий, *Helichryzum bracteatum (Vent.) Wild.*), біла акація (робінія, *Robinia pseudoacacia L.*), журавець (герань, *Geranium L.*), марунка (фізаліс, *Physalis L.*), осокір (тополя чорна, *Populus nigra L.*), садова айстра (калістефус, *Callistephus Cass.*), смерека (ялина, *Picea A. Dictr.*), таран (гірчак дубильний, *Polygonum coriarium Grig.*), терен (слива колюча, *Prunus spinosa L.*), черемша (цибуля ведмежа, *Allium ursinum L.*), шелюга (верба гостролиста, *Salix acutifolia Willd.*), явір (клен несправжньоюплатановий, *Acer pseudoplatanus L.*) та ін.

Проте лише негативні наслідки має (принаймні для навчального процесу) тиражування майже однакових назв різних родів та видів рослин. Такими є жабриця,

жабрій, жабник, жабурник; зірки, зірочки, зірочник, зіркоплодник; рута, рутка, рутвиця; ряс, ряска, ряска; зміївка та зміячка; парило велике, парило високе; нечуйвітер несправжньовушковий та нечуйвітер несправжньовушковидний; подорожники великий, найвищий, найбільший і т. ін. Є розбіжності в написанні назв окремих видів, але обмежимося лише таким прикладом. Укладачі Нового російсько-українського словника-довідника (1999, с. 446) до академічного традиційного означення «полин» додали ще й «полин» нібито як синонім.

Покажемо, проте, позитивні явища та приклади термінологічних рішень. Готуючи першу «Флору ...» (1935, с. 6), автори, реально оцінюючи ситуацію, зазначали, що «деякі українські назви рослин ... потребують ще обґрунтування». Редколегія цієї багатотомної праці, «виходячи з потреби дати кожній рослині українську назву і не маючи сталої ботанічної української номенклатури, подає їх лише як проект». Саме тому писали, наприклад, «зубрівка», «війник», «бухарник», «ежа», «плевел» та ін. Усі вони – калька з російської мови. У нових виданнях названі рослини мали вже назви з українських мовних традицій: відповідно «чаполох», «куничник», «медова трава», «грестиця», «пажитниця» (Визначник ..., 1965; Определитель ..., 1987 та ін.). У деяких випадках брали кальку з латині: «трагус», «циперус», «орхіс», «цефалантера» та ін. Пізніше замість них подавались відповідно «чіплянка», «рястка», «смикавець», «булатка» (Визначник ..., 1950; Определитель ..., 1987). Деякі назви у 30-ті рр. минулого сторіччя комбінувались як калька з російської та латині і подавались як синоніми. Наприклад, про *Listera R. Br.* спочатку писали «тайник, лістера» (Флора ..., 1935, с. 341), потім – «зозулинні сльози» (Визначник ..., 1950, с. 787; Определитель ..., 1987, с. 343). Інколи така ж синонімічна сполука російсько-латинської кальки замінювалась українським словом, а потім українським лише в одній частині. У такий спосіб *Gladiolus L.* спочатку назвали «шпажник, гладіолус» (Флора ..., 1935, с. 326), потім – «косарики» (Визначник ..., 1950, с. 773; 1965, с. 175), тепер – «косарики, гладіолус» (Определитель ..., 1987, с. 404).

В останньому з цитованих посібників багато назв відтворюють найрозповсюдженіші народні найменування, повніше змальовують сутність понять в уяві читачів, або мають милозвучні, звичні, пристосовані до української вимови іншомовні запозичення. У цьому виданні зустрічаються назви – вербозілля гайове, вероніка кримська, волошка сонячна, горицвіт весняний, дзвоники карпатські, дивина прегарна, калина звичайна, катальпа чудова, ковила найкрасивіша, конюшина дніпровська, льоноромовський, любисток лікарський, любочки дунайські, нечуйвітер дивовижний, перстач веселий, рута пахуча, тополя запашна, троянда багатоквіткова, фіалка приємна, чина золотиста, чистець достопам'ятний, чорнобривці розлогі і т. ін.

Наведені приклади говорять про безмежні можливості позитивного вирішення термінологічних задач. Це підтверджує і значна кількість публікацій обговорюваного змісту. Тут свідомо не втручаємося у відповідну дискусію, що була спалахнула на сторінках «Українського ботанічного журналу» (1995, № 2) у тристоронньому «форматі»: 1) Ю. Й. Кобів, К. А. Малиновський, 2) Л. О. Симоненко, 3) редакція журналу. Пошлемося лише на цитату з цього матеріалу про те, що «безперечно ... українська ботанічна номенклатура потребує певного корегування» (Від редколегії ..., 1995, с. 250) та на тверде переконання про необхідність у цій роботі «критично, ретельно і виважено переглянути нормативно-номенклатурну» сторону «всіх відомих в Україні видів вищих рослин» (Заверуха, 1994, с. 170). Враховуючи, проте, «негайну потребу» в заходах з «відродження національної наукової термінології» (Бурда, Протопопова, 1997, с. 157) та прагнучи збільшити «коефіцієнт корисної дії» цієї праці, пропонуємо такі шляхи її раціоналізації.

У науковому плані результативним може бути узгоджене дослідження а) лінгвістичних особливостей та б) властивостей поняття, що ним означається. Саме на перехресті цих аналітичних напрямків перебуває максимально «прозорий» для розуміння стан і досліджуваного слова, і відповідного об'єкту. При конкретизації цього методу найбільш плідним може бути паралельний аналіз у таких двох площинах.

Перша з них передбачає порівняльно-історичний метод, який надає можливість вивчення назви одного і того ж предмета в різних мовах та з різних історичних часів, хоч і означених неоднаковими словами. Останні можуть охоплювати більш або менш широкий обсяг і спектр понять, коли аналітично порівнювати з об'єктом, названим українським терміном. Але саме тому й важливо вивчити та порівняти їх властивості (термінів і понять). При такому зіставленні значно збільшується ймовірність позитивного пошуку розуміння сутності об'єкта, правильності сучасного тлумачення терміна та його можливостей.

Прикладом для аналітичної роботи в першій площині при вивченні терміна «кущ» міг би бути такий ряд назв куща: англ. *bush*, нім. *Busch*, ісп. *arbusto*, *mata*, франц. *arbuste*, *arbrisseau*, чеськ. *ker*, *kerik*, польськ. *krzak*, *krzew*, сербськохорв. «грм», «жбун», рос. «куст» та ін. Цей перелік повинен включати й українські слова, але не тільки нормативні («кущ» та «корч»), а й діалектні «крак», «кряк» за згаданих вище причин.

У другій площині вивчення терміна і поняття передбачає пізнання однокорінних слів у різних мовах. У цьому випадку в дослідження можуть потрапити об'єкти, далекі один від одного за своїм змістом. Але ця контрастність саме й дає можливість у зручному для розуміння положенні подивитись на об'єкт, що досліджується, і на відповідний термін.

Прикладом для цього дослідження мав би бути такий ланцюжок слів і понять: англ. *thorn* (колючка), болг. трънка (кущ терну, плід терну), італ. *terreno* (газон), кельт. *teeren* (хворіти), польськ. *tarnina* (терен, терник), рум. *teren* (земля, угіддя), франц. *terrain* (ділянка землі, місцевість), чеськ. *trnka* (терен), а також українські нормативні терен, терен, терниця, стерня та діалектне верботернь (обліпиха крушиновидна). Цю низку бажано доповнити географічними назвами (поданими далі за географічними картами), що означають ріки, наприклад, Терен (Франція), Терн (Англія), або населені пункти: Теренкудук (Казахстан), Терні (Італія), Тернопіль (Україна), Терньє (Франція) і т. ін.

Тут немає можливості аналізувати наведені приклади. Це самостійна цікава, багатообіцяюча тема, що сягає ролі кущових рослин і заростей у словотворенні багатьох мов, принаймні індоєвропейських, у поведінці людей і навіть у певній мірі в етногенезі.

* * *

Збільшення кількості нових різноманітних різномовних термінів, що вводяться в науковий обіг на рубежі тисячоліть, це не одноактний спалах, а перманентне прогресуюче явище. Коли дотримуватись образності цитованих вище авторів (Даниленко, 1977; Шеляг-Сосонко, 2001), то в обговорюваній царині людської діяльності зараз спостерігається не вибух, а тільки один з послідовних етапів гіперболічного зростання вивільнювальної енергії (інтелекту), речовини (його матеріального втілення) та відповідного різноманіття їх зовнішнього виявлення у вигляді емісії найменувань об'єктів, явищ, дій від слів-професіоналізмів до суто наукових термінів. Цей потік не завжди супроводжується чіткою демаркацією змістової зони дії нововведень. Випадки розмитості меж їх впливу та нечіткої визначеності не є відчутною перепоною для художніх творів, але стає незручним, а іноді дезорієнтуючим і навіть гальмуючим чинником у науковій роботі та в навчальному процесі.

Саме тому специфіка розвитку та стан української наукової та навчально-методичної термінології (принаймні ботаніко-екологічної) вимагає негайних рішень і дій. Важливість швидкого реагування на виклики українського сьогодення в обговорюваній галузі не підлягає сумніву, оскільки кожен термін – то великий шар знань, який має й міжпредметні зв'язки. Ступінь вивченості понятійно-термінологічного блоку та його володіння – один з інтегральних показників рівня інтелекту суспільства.

Найрезультативнішим способом розв'язання проблем, що існують, може бути створення наукових проблемних колективів, які поєднували б лінгвістів (надто етимологів і термінологів) та фахівців інших конкретних наук. Підсумком їх роботи мали б стати не тільки традиційні тлумачні словники, але й доступні для кожного науковця, викладача та інших зацікавлених осіб довідники із зручно поданим матеріалом у супроводі прикладів з художньої літератури, особливо української класики, та народної творчості, що лише сприяло б ілюстрації термінів, їх об'ємному сприйняттю, глибшому розумінню та доречному використанню в письмових та усних текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Акинфиев И. Я. Растительность Екатеринослава в конце первого столетия его существования. – Екатеринослав, 1889. – 422 с.
- Алеев Ю. Г. Экоморфология. – К.: Наук. думка, 1986. – 423 с.
- Березин Ф. М. Русское языкознание конца XIX – начала XX в. – М.: Наука, 1976. – 366 с.
- Біологічний словник / За ред. І. Г. Підоплічка та ін. – К.: Укр. рад. енцикл., 1974. – 552 с.
- Бурда Р. І., Протопопова В. В. Джерело відродження національної наукової термінології з біології, хімії, медицини // Екологія та ноосферологія. – 1997. – Т. 3, № 1-2. – С. 156-157.
- Рец. на кн.: Російсько-український словник наукової термінології / Відп. ред. К. М. Ситник. – К.: Наук. думка, 1996. – 660 с.
- Вакулук П. Г. Ліс і людина. – К.: Урожай, 1989. – 270 с.
- Визначник рослин України / За ред. Д. К. Зерова та ін. – К.: Урожай, 1965. – 877 с.
- Визначник рослин УРСР / За ред. М. В. Клокова. – К.; Х.: Держ. вид-во с.-г. літ-ри, 1950. – 927 с.
- Висоцький Г. М., Бельгард О. Л. Дібрівський ліс // Зб. робіт біол. ф-ту Дніпропетр. держ. ун-ту. – 1938. – Вип. 1. – С. 155-173.
- Від редколегії до статті: Кобів Ю. Й., Малиновський К. А. Українська ботанічна номенклатура: історія, стан та перспективи // Укр. ботан. журн. – 1995. Т. 52, № 2. – С. 242-249.
- Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі // Розлилися круті бережечки. Українські народні пісні та думи / Ред. кол. В. В. Бичко та ін. – К.: Веселка, 1976. – С. 60-67.
- Гамалія В. М. Історія становлення і розвитку української наукової ботанічної термінології: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 190 с.
- Гелюта В. П., Генев А. П., Ткаченко В. С., Мінтер Д. В. Заповідник «Хомутовський степ»: план управління. – К.: Академперіодика, 2002. – 38 с.
- Голубев В. Н. Об изучении жизненных форм растений для целей фитоценологии // Ботан. журн. – 1968. – Т. 53, № 8. – С. 1085-1093.
- Голубець М. А. Від біосфери до соціосфери. – Л.: Поллі, 1997. – 251 с.
- Голубець М. А., Малиновський К. А., Царик Й. В. Популяція як об'єкт фітоценологічних і біоценологічних досліджень // Укр. ботан. журн. – 1990. – Т. 47, № 1. – С. 5-13.
- Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – К, 1907. – Т. 1. – 494 с.
- Гусейнов Г. Д. Станційні пасторалі. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 1999. – 263 с.
- Даниленко В. П. Русская терминология. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
- Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989. – Т. 3. – 549 с.
- Заверуха Б. В. Етноботаніка: народна і наукова фітоніміка // Укр. ботан. журн. – 1994. – Т. 51, № 2/3. – С. 165-171.
- Зиман С. М., Ловеліус О. Л. Рід *Saxifraga* L. (родина Saxifragaceae DC.) у флорі України // Укр. ботан. журн. – 1990. – Т. 47, № 2. – С. 43-49.
- Кучеревський В. В. Конспект флори Правобережного степового Придніпров'я. – Д.: Проспект, 2004. – 291 с.
- Липа О. Л. Дендрологія з основами акліматизації. – К.: Вища шк., 1977. – 223 с.
- Малиновський К. А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1980. – 280 с.
- Мицик Л. П. До української ботаніко-екологічної термінології у вищій школі // Українознавство і гуманізація освіти. – Д.: ДДУ, 1993. – С. 170-171.
- Мыцык Л. П. О термине и понятии «дёрн» // Ботан. журн. – 1987. – Т. 72, № 12. – С. 1649-1656.
- Мыцык Л. П. Эколого-морфологическая сущность жизненной формы «дерновина» как планетарного явления // Екологія та ноосферологія. – 2001. – Т. 10, № 1-2. – С. 131-139.

- Новий російсько-український словник-довідник / С. Я. Єрмоленко та ін. – К.: Рідна мова, 1999. – 878 с.
- Определитель высших растений Украины / Отв. ред. Ю. Н. Прокудин. – К.: Наук. думка, 1987. – 546 с.
- Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. – Л.: Світ, 1994. – 215 с.
- Російсько-український словник / Й. А. Багмут та ін. – К.: Наук. думка, 1968. – Т. 1. – 700 с.
- Російсько-український словник наукової термінології: біологія, хімія, медицина / Відп. ред. К. М. Ситник. – К.: Наук. думка, 1996. – 660 с.
- Рослинність УРСР / Відп. ред. А. І. Барбарич. – К.: Наук. думка, 1973. – 428 с.
- Русско-украинский словарь / Д. И. Ганич, И. С. Олейник. – К.: Рад. шк., 1962. – 839 с.
- Сидоренко Е. А., Таванец П. В. Проблема логического следствия в современной логике и философии // Теория логического вывода. – М.: Наука, 1973. – С. 3-13.
- Ситник К. М. До 75-річчя Академії Наук України // Укр. ботан. журн. – 1993. – Т. 50, № 1. – С. 5-12.
- Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. 1. – 799 с.; 1973. – Т. 4. – 840 с.; 1977. – Т. 8. – 927 с.; 1979. – Т. 10. – 658 с.; 1980. – Т. 11. – 699 с.
- Сытник К. М., Вассер С. П. Современные представления об инвайронментализме // Экология та ноосферология. – 1996. – Т. 2, № 3-4. – С. 28-40.
- Ткаченко В.С. Прогноз змін рослинності заповідника «Провальський степ» // Укр. ботан. журн. – 1981. – Т. 38, № 1. – С. 83-89, 99.
- Флора УСРР / За ред. Лясківського та ін. – К.: Держ. вид-во колг. і радг. літ., 1935. – Ч. 1. – 368 с.
- Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Рад. шк., 1989. – 511 с.
- Черкасенко С. Ф. Поезія. Драматичні твори. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 891 с.
- Шамота А. М. Назви рослин в українській мові. – К.: Наук. думка, 1985. – 162 с.
- Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1980. – 613 с.
- Шеляг-Сосонко Ю. Р. Біологічна, екологічна та соціальна роль фітостроми // Екологія та ноосферология. – 2001. – Т. 10, № 1-2. – С. 41-50.
- Яворницький Д. І. До альбому української старовини / Д. І. Яворницький, М. С. Самокиш, С. І. Васильківський // 3 української старовини. Альбом. – К.: Мистецтво, 1991. – С. 6-11.

Надійшла до редколегії 18.10.04